

Е. Мельник (Київ)

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ: НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПРОЕКТ (1919 р.)

Після перемоги лютневої (1917 р.) революції в Росії, в Україні, зокрема на Поділлі, склалися сприятливі умови для будівництва національної школи. Особливо в цей період зростала мережа вищих початкових шкіл. Цей процес проходив двома шляхами. По-перше, перетворенням у такі учбові заклади шкіл іншого типу (тільки на Поділлі були перетворені Городецька міська (осінь 1917 р.), Майдано-Тропівська чоловіча (1919 р.), Кам'янецька дівоча (1919 р.), Чуківська і Жванецька чоловічі (1919 р.) двокласні школи та ін.)¹. По-друге, відкривалися теж вищі початкові школи (лише у 1918 р. в подільській губернії на державні кошти було відкрито більше 90 таких шкіл)². Проте цієї кількості не вистачало для того, щоб навчати усіх бажаючих дітей. Про це засвідчують численні звернення до Подільського губернського земства, від сільських громад, культурно-просвітніх товариств та кооперативів про відкриття вищих початкових шкіл. В селах збирали необхідні на цю справу кошти, виділяли помешкання, землю тощо³.

В той же час, підтримуючи велике бажання подолян дати необхідну освіту своїм дітям, Подільська губерньська народна управа вимушена була, як це не прикро, відмовляти їм через постійну нестачу вчителів. А ті, що були, на жаль, мали досить низький фаховий рівень. Наприклад, з вищою освітою в 1919 р. було призначено всього 92 учителі, таких, що мали “звання” учителя повітових шкіл і “звання” домашніх учителів — 21%; учителів з середньою освітою, але без педагогічної підготовки — 41%; решта учителів, що не мали

¹ М.Г.Кукурудзяк, М.М.Собчинська. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР. — Кам'янець-Подільський, 1997. — С. 62.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВУ). — Ф. 2582, оп. 1, сир. 153. — Арк. 1.

³ Там само.

середньої освіти — 29% (сюди належали також і ті, що закінчили учительську семінарію, педагогічні курси, церковно-учительські школи). Отже, більшість подільських учителів не мали відповідної педагогічної освіти. До того ж, на 1 січня 1919 р. залишались вільними 130 учительських посад⁴.

Для того, щоб вирішити цю проблему, необхідно було створювати нові педагогічні навчальні заклади, які б на належному рівні готували фахівців для нової школи.

Проаналізувавши становище з педагогічними кадрами, голова Подільської губернської управи В.Приходько (17 лютого 1919 р.) звернувся до міністра народної освіти з проханням, в якому просив “відкрити з січня 1919 р. в Кам’янець-Подільському учительський інститут і асигнувати із державних коштів необхідну суму на його утримання. З свого боку управа, в порозумінні з міським самоврядуванням дає приміщення під інститут і 40000 крб. на його обладнання”⁵.

З аналогічним листом до Міністерства народної освіти звернулась також Подільська міська народна управа. Вона наголошувала, що в тісному зв’язку з будівництвом початкових шкіл знаходиться справа з відкриттям на Поділлі ще одного учительського інституту (навчальний заклад у Вінниці не може дати необхідної кількості підготовлених учителів), новий учительський інститут пропонувала відкрити у м.Кам’янці-Подільському⁶.

Підняте питання обговорювалось на II-х чергових губернських зборах. де було ухвалено просити Міністерство народної освіти асигнувати в розпорядження губернської управи 45000 крб. на відкриття інституту в 1919—1920 навчальному році⁷.

Освітнє відомство відреагувало на прохання позитивно, повідомляючи, що паралельно з надзвичайно швидким розвитком початкової освіти в Україні, в тому числі і на Поділлі, й поширенням мережі вищих початкових шкіл

⁴ Там само. — Спр. 11. — Арк. 83.

⁵ Там само. — Спр. 153. — Арк. 2.

⁶ Там само.

⁷ Там само. — Арк. 4.

повинен іти і розвиток спеціальної педагогічної освіти, де можна було б вести підготовку необхідних кадрів⁸. Крім того, наголошувалося, що педагогічними школами, які мають готувати учителів вищих початкових шкіл, тобто учительськими інститутами, в першу чергу, повинні були бути забезпечені губернські міста, як центри і осередки організації народної освіти.

При цьому вказувалось, що лише три губернських міста на той час не мали своїх учительських інститутів, а саме Херсон, Кам'янець-Подільський і Харків. (Що стосується Херсонщини, то необхідно зауважити, що тут до 1919 р. існував один учительський інститут у м.Миколаєві. Крім того, в самому Херсоні перебував певний час евакуйований під час Першої світової війни Юрієвський учительський інститут. За законом Директорії від 26 січня 1919 р. останній було закрито, а на його базі відкрито новий учительський інститут в м.Єлисаветграді)⁹.

Отже, прецедент з двома учительськими інститутами виявила Херсонщина. Але і вони не розв'язували проблеми з педагогічними кадрами. Тому на початок 1920 р. планували відкрити ще один подібний навчальний заклад — в Херсоні¹⁰.

Значно гірше стояла справа підготовки вчителів на Харківщині і Поділлі. Зокрема, Харківщина до 1919 р. мала тільки один учительський інститут у м.Білгороді, але він обслуговував власне не всю Харківщину, а лише частину Курщини, яка була приєднана до останньої.

Аналогічна ситуація склалася в 1919 р. і на Поділлі. Незважаючи на те, що тут функціонував, як уже зазначалося, учительський інститут у Вінниці. своїми власними силами він не міг повністю забезпечити все зростаючі потреби у фахівцях. Так, у 1918—1919 навчальному році 4 його випускники склали менше 1% всіх вчителів губернії. Багато з них перейшли працювати в інші регіони України, або стали учителями середніх шкіл¹¹.

⁸ Там само. — Спр. 11. — Арк. 83.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

Беручи до уваги всі ці чинники, Міністерство народної освіти визнало необхідним відкрити з 1 липня 1919 р. учительський інститут в Кам'янці-Подільському. Воно підготувало відповідний законопроект, який був ухвалений Радою Народних Міністрів і затверджений Директорією УНР 9 квітня 1919 р. у м.Рівне¹².

В документі вказувалось: 1) відкрити з 1-го липня 1919 р. у Кам'янці-Подільському учительський інститут; 2) асигнувати в розпорядження Міністерства народної освіти з коштів державної скарбниці 80000 гривень на необхідні потреби закладу¹³.

Про це міністр освіти І.І.Огієнко і сповістив Подільську губернську земську управу¹⁴. Він виявив сподівання, що управа допоможе Міністерству освіти в справі забезпечення нововідкритого інституту відповідним постійним помешканням, утримання якого вона повинна повністю взяти на себе¹⁵.

На посаду нового закладу було призначено колишнього директора Катеринославської комерційної школи Синявського. Але приступити до своїх обов'язків власно він не зміг — з 15 квітня по 3 червня 1919 року адміністративний центр Поділля був у руках більшовиків¹⁶.

Після визволення Кам'янця українськими військами, директор інституту опублікував в газеті "Трудова громада" (24 липня 1919 р.) правила прийому до закладу.

В них, зокрема, повідомлялось, що з початку 1919—1920 навчального року відкривається в м.Кам'янець-Подільському учительський інститут. Курс трьохрічний. Закінчення інституту надає право викладання в вищих початкових школах, в перших класах середніх шкіл. Приймаються особи, що закінчили середні школи. Перевага надається тим, хто має відповідний педагогічний стаж. Відкривається перший курс у складі відділів словесно-

¹² Там само. — Спр. 153. — Арк. 18.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. — Арк. 7.

¹⁶ В.Ф.Солдатенко. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 731.

історичного, фізико-математичного і природничо-географічного. Мається 30 стипендій по 1000 крб. Подання з документами (оригіналом метрики і атестата про закінчення середньої школи в звичайній формі)¹⁷.

На публікацію першими відгукнулися військовими. Так, Військове Міністерство та Головне Управління Генерального Штабу звернулося до Міністерства народної освіти (26 липня 1919 р. ч.601/4668) із проханням, в якому зазначалось: “З огляду на те, що в Українській Республіканській Армії є багато вояків, тяжко поранених і звільнених з військової служби і які мають по своєму освітньому цензу право на вступ до зазначеного інституту, просимо Вашого розпорядження, щоб декілька стипендій були призначені для поранених вояків нашої Армії¹⁸.

У відповіді на це прохання від 9 серпня 1919 р. вказувалось, що Міністерство “з великим задоволенням піде назустріч славних вояків Української Народної Армії вступити учнями до новоствореного в м.Кам’янець-Подільському учительського інституту.

Всі вояки — ветерани Української Народної армії повинні подавати прохання з відповідними про їх службу в армії посвідченнями безпосередньо через Міністерства народної освіти і всі стипендії в інституті, в першу чергу, будуть розподілятися між ними¹⁹.

Новостворюваний заклад мав складатися з трьох відділів — словесно-історичного, фізико-математичного та природничо-географічного. Майбутні фахівці мали вивчати такі навчальні дисципліни: на всіх відділах: релігія, педагогіка, українська мова і література, історія України і історія культури, природознавство, географія загальна і України, математика, фізика, гігієна, графіка, мистецтво, фізичні вправи; б) на словесно-історичному відділі: українська мова і література, методика російської мови і літератури з практичними заняттями, всесвітня література, дитяча література, загальна історія, історія України, методика історії з

¹⁷ Трудова громада (м.Кам’янець-Подільський). — 1919. — 24 липня.

¹⁸ ЦДАВОВУ. — Ф. 2582, оп. 1, спр. 153. — Арк. 9.

¹⁹ Там само. — Арк. 12.

практичними заняттями; в) на фізико-математичному: теоретична арифметика, доповнюючи статті елементарного курсу математики, методика систематичного курсу арифметики, алгебри. геометрії з практичними заняттями, основи аналітичної геометрії, диференціального і інтегрального обчислення, основні принципи нарисної геометрії, нариси енциклопедії і історія математики, фізика, методика фізики з практичними заняттями, “головні питання хімії, які стоять в зв’язку з вивченням фізики”, креслення; г) на природничо-географічному: основи неорганічної і органічної хімії, мінералогія з кристалографією і геологія та практичні заняття, ботаніка з практичними заняттями, зоологія з практичними заняттями, анатомія, фізіологія людини з гістологією, методика природознавства з практичним заняттям, географія. загальне землеробство, географія України і Росії, математична географія, основи метрології, практичні та лабораторні заняття з географії, методика географії з практичними заняттями²⁰.

Але, на жаль, справа з відкриттям Кам’янець-Подільського учительського інституту далі закону і самих підготовчих заходів не пішла. Про невтішний стан справ А.Синявський повідомляв в Міністерство народної освіти: “Зараз є тільки асигновані, згідно закону 9 травня 1919 р. 40000 крб. на обладнання. Ніяких коштів на утримання особового складу інституту немає і через це, щоб допомогти справі і мати безплатну робочу силу і юридичну справу, яка могла б одержати кошти на первісне утримання, було лише призначено наказом міністра освіти виконувати обов’язки директора інституту, крім того, я вжив всіх заходів щодо відкриття його. Зокрема, друкував різні положення, приймав заяви від слухачів і осіб, що хотіли викладати в інституті”²¹.

Певні зусилля докладала губерньська народна управа для забезпечення інституту помешканням, а також надала необхідну допомогу по його влаштуванню, як це було нею обіцяно (виділити землю, помешкання і 40000 крб.), але зреалізувати це не вдалося. А те приміщення, яке

²⁰ Там само; М.Г.Кукурудзяк, М.М.Собчинська. Вказ. праця. — С. 89-90.

²¹ ЦДАВОВУ. — Ф. 2582, оп. 1, спр. 153. — Арк. 11.

призначалося для інституту, як виявилось згідно зробленій заяві домовласником, було здано іншому закладу. Не вдалося також звільнити від інфекційно-хворих шпиталь, приміщення якого також розглядалось як ймовірне під інститут²². У земства, на жаль, не було і необхідних меблів²³.

А.Синявський клопотався аби Міністерство освіти, поперше, попередило губернську народну управу, що при такому її ставленні до цієї справи, відкриття закладу може не відбутися (розглядався як резервний варіант перенесення його до іншого міста, яке зможе забезпечити інститут необхідними помешканнями і зможе коштами); по-друге, виділило тепер на придбання бібліотеки, друкарської машинки, а також на замовлення печаток, штампів і необхідних меблів аванс із суми 40000 крб. в розпорядження виконуючого обов'язки директора інституту²⁴.

У відповіді на попередження вказаного змісту, голова Подільської губернської народної управи В.Приходько (4 серпня 1919 р. №3926) інформував Міністерство освіти, що своє зобов'язання Подільська управа виконує: найняла двоповерховий будинок №41 на вул.Петроградській (з погребом, двома відділами в сараї), що знаходиться недалеко від університету. Це дасть змогу запросити його професорсько-викладацький склад читати лекції в інституті²⁵. Віктор Кіндратович зауважував, що заклад пробуде тут, не більше двох років, поки можна буде, після звільнення великих будинків міста від військового перебування, при кращих умовах ремонту пристосувати для навчальної праці більш придатне приміщення. Управа готова була негайно асигнувати обіцяні 40000 крб. на обладнання інституту²⁶.

Проте питання залишилось на місці, як повідомляв А.Синявський, власник будинку №41 по вул.Петроградській П.Островський рішуче відмовляється надати свій будинок під учительський інститут²⁷. Через це в Міністерстві вже

²² Там само. — Арк. 20.

²³ Там само. — Арк. 11 зв.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. — Арк. 14.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

починали розглядати варіант із перенесенням закладу в інше місто (наприклад, Гайсин, Ушиця). Але несподівано своє слово сказала спеціальна Комісія при Міністерстві освіти, яка активно працювала над планом єдиної школи в Україні. Вона висловились, зокрема, за реформу учительських семінарій та учительських інститутів в спеціальні педагогічні двохрічні шкільні заклади, з котрих перший мав будуватися на ґрунті загальної освіти другого ступеня, а другий — третього ступеня єдиної школи²⁸. Міністерство освіти прислухалось до цієї думки і 13 вересня 1919 р. ухвалило постанову, за якою відкриття нових учительських інститутів та семінарій було вказано недоцільним. Натомість воно збиралось відкривати двохрічні педагогічні курси для підготовки учителів вищих початкових шкіл відповідно до закону від 8 січня 1919 р. та закону про обов'язкове безплатне навчання і з обов'язковим переформуванням цих курсів в найближчому майбутньому в учительські інститути і семінарії нового типу²⁹.

Доречно зазначити, що, починаючи з 10 лютого 1919 р., в Кам'янець-Подільському, з дозволу Міністерства освіти, почали працювати двохрічні педагогічні курси, організовані для підготовки вчителів вищих початкових шкіл Поділля, де навчалось біля 150 слухачів. Лекції на них читалися професорсько-викладацьким складом Кам'янець-подільського державного українського університету. Курсам були надані державні права, їх утримували на державні кошти³⁰.

Таким чином, на процесі підготовки до відкриття Кам'янець-Подільського учительського інституту позначилась, з одного боку, складність військово-політичного і матеріально-фінансового становища української влади, а з іншого — швидка зміна урядів, непослідовність їх курсів на розв'язання проблеми учительських кадрів в умовах загального реформування освіти на Україні. Та якби восени 1919 р. цей проект і вдалося реалізувати, то новий заклад проіснував би не більше одного року (з серпня 1920 р. на Поділлі почалась запроваджуватись реформа університетів та інститутів за радянським зразком).

²⁸ Там само. — Арк. 16.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. — Спр. 155. — Арк. 9.

І все ж, історія невідкриття закладу досить повчальна для сьогодення. Заслуговують на історичну пам'ять і схвалення заходи молодої Української держави, спрямовані на поліпшення освітнього поля країни, зростання рядів вчителства.

Л.Ковальчук (Київ)

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ: ЕКОНОМІЧНИЙ ДОСВІД 1920-х РОКІВ.

В 20-х роках радянська влада вимушена була відступити від штурму комунізму та вести гнучку й обережну політику. Запровадження нової економічної політики та нового етнополітичного курсу, спрямованого на врахування в політиці національних та етнічних факторів, давало надію на майбутній гармонійний політичний, економічний та культурний розвиток національних меншин в Україні. Вдатися до таких заходів, що суперечили централістській доктрині більшовизму, радянський уряд був змушений під впливом падіння престижу інтернаціональних гасел і цінностей в умовах, зв'язаних з переходом до непу, лібералізації суспільства, зростання опозиційних настроїв в республіках і регіонах, практичної складності управління територіями з іншими мовними та культурними орієнтаціями населення, погіршення міжнародної обстановки і намагання розіграти національну карту для виправдання геополітичних домагань.

Новий курс у національній політиці передбачав цілеспрямований вплив державних і громадських організацій на розвиток міжнаціональних і міжетнічних процесів з метою компенсації несправедливості, якої зазнавали нацменшини в умовах царизму. Відповідно до цього курсу було розпочато реалізацію спеціальної програми сприяння культурному, політичному та економічному розвитку національних меншин, врахування етнічних факторів у адміністративно-територіальному поділі.

Постановою ВУЦВК від 29 квітня 1924 р. при ньому було створено Центральну комісію в справах національних